

SLOVENSKI NAREČNI HAPAKS LEGOMENON *MEŽEK* ‘MLAD MEDVED’ IN SLOVANSKO **MEČĚKB* ‘MEDVED’¹

METKA FURLAN

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša,
Ljubljana, Slovenija

FURLAN, Metka: Slovene dialectal hapax legomenon *mežek* ‘young bear’ and Slavic **mečěkb* ‘bear’. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2024, Vol. 75, No. 2, pp. 186–198.

Abstract: In the paper, the Slovenian dialect hapax legomenon *măžďk* ‘young bear’, which was only attested in a narrow area of the Gorenjsko dialect, is related and explained from South-Slavic **mečěkb* ‘bear’ (= Serbian dial. *mě:čak*, Macedonian dial. *mečòk*). The regularly expected phonetic development from **mečěkb* would be reflected as Slovenian **mečďk*, therefore, the Gorenjsko *măžďk* belongs to those lexemes which have undergone non-systematic and sporadic phonetic changes. In the paper, it was not possible to give an unequivocal answer to the question of the etymology of the word family **mečěkb* : **měčěka* : **mečěcb* with the starting point in the noun **měka* f ‘bear’, because **měka* could be a hypocoristic for **medyědb* ‘bear’ or a deverbative from **me-ka-ti* of onomatopoeic origin.

Keywords: hypercorrection, voice, linguistic change, Slovene, Slavic, etymology, words for ‘bear’

1. UVOD

Slovenski jezikoslovec Dušan Čop² se je posvečal predvsem imenoslovnim vprašanjem z gorenjskega območja, v svoji disertaciji iz leta 1983 *Imenoslovje zgornjesavskih dolin* pa navaja, da je na arealno ozkem gorenjskem območju, ki vključuje tudi visoko planoto v Julijskih Alpah med rekama Radovna na jugu in Savo Dolinko na severu z imenom *Măžăkwa* (Čop 1983, str. 42)³, starejša generacija domačinov mlademu ali nedoraslemu medvedu še pravila *măžďk*, in dodal, da je isto oznako za takega medveda v prvi polovici 20. stoletja v svoji povesti *Ovčar Marko* uporabil tudi pisatelj Janez Jalen (1891–1966), ki je bil rojen v gorenjski vasi Rodine, ki danes spada v občino Žirovnica.

Med danes znano slovensko leksiko je ta, tudi na gorenjskem območju arealno ozka oznaka za medveda popolnoma osamljena in jo je treba uvrstiti med hapaks le-

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju*, ki ga financira ARIS.

² Dušan Čop (1921–2016) je bil brat indoevropskega komparativista Bojana Čopa (1923–1994).

³ Ime se v sodobnih priročnikih poknjižuje kot *Mežákla* in tudi *Mežákla* (SP 2001, str. 865).

gomena slovenske narečne leksike, čeprav dobro znan slovenski priimek *Mežek*, narečno *Məžəḱ*, in številna hišna imena na Gorenjskem *Məžəḱ*, npr. v Žirovnici, na Rodinah, v Spodnjih Gorjah itd. (Čop 1983 l.c.),⁴ kažejo na večjo starost tega apelativa. Ker nekateri slovanski jeziki z oznako za medvedko, tj. csl. *mečьka* f 'ursa',⁵ hrv., srb. *měčka* 'isto', mak. *mečka*⁶ z *mečok* (TRMJ III, str. 127, 128) = dial. *mečòk* m 'medved' (OLA L 1, str. 137), blg. *měčka* f 'medvedka', r. *měčka* 'isto' (Dal' II, str. 324), str. *mečьka* poleg *mešьka* (Sreznevskij II, str. 132) (Vasmer II, str. 613; Skok II, str. 395; BER III, str. 778),⁷ kažejo na obstoj slovanskega sinonima k psl. **meduědb* m 'ursus'⁸ s fem **meduědica/meduědьka* in ker se je gor. *məžəḱ* po različnih interno slovenskih spremembah lahko razvilo iz psln. **mečəḱ* m 'medved', kar je enako z mak. dial. *mečòk* in srb. dial. *mě:čak*,⁹ bi bilo gor. *məžəḱ* treba uvrstiti med podedovano leksiko, čeprav spada zoonim v plast mlajše slovanske leksike.

2. SLOVENSKO GORENJSKO *məžəḱ* 'MLAD MEDVED' ← PS LN.

**mečəḱ* < **mečьkь* IN SLOVENSKO **měčьka* 'MEDVEDKA'

Gorenjski apelativ se od predpostavljene izhodiščnega slovenskega = prasl. **mečəḱ* in njegove slovanske fonetične predstopnje **mečьkь* = mak. dial. *mečòk* in srb. dial. *mě:čak* razlikuje v narečnem polglasniku v korenskem delu leksema proti polnemu vokalu **e* v **mečьkь* in v narečnem konzonantu -ž- proti *-č- v **mečьkь*, obe fonetični razliki pa sta razločljivi interno slovensko z narečnimi fonetičnimi spremembami.

2.1. Razhajanje v korenskem vokalizmu: gor. *məžəḱ* : slov. **mečьkь*

V neposredno in posredno (prim. hišna imena in priimke) potrjenem gradivu za gor. *məžəḱ*, korenski vokal nikoli ni naglašen, zato je polglasnik -ə- lahko posledica

⁴ Čop (1983 l.c.) je iz gor. *məžəḱ* razlagal ime planote v Julijskih Alpah *Mežakla/Mežaklja* = gor. *Məžəḱwa*, a povezanost v besedotvornem oziru ni verjetna, zato ostaja ime te gorenjske planote, ki je pisno potrjeno že na začetku 17. stoletja, še vedno etimološko nejasno.

⁵ Kot rusko csl. *měčka* 'medvedka' sporočeno v SCRJ (1, str. 301).

⁶ Kot *m'ěč'ka* potrjeno tudi v egejski makedonščini (Peev 3, str. 98).

⁷ Smoczyński (2007, str. 393) lit. *meškà* 'medvedka' razlaga kot izposojenko iz br. *měčka* 'medved' z interno litovskim razvojem -šk- iz -čk-. Toda takega br. leksema meni dostopni viri ne potrjujejo. Pred Smoczyńskim je izposojenko v lit. *meškà*, a iz stare ruščine razložil že Fraenkel (I, str. 443) in po njem Skok (II, str. 395), prim. tudi ALEW (str. 739).

⁸ Psl. **meduědb* odraža konzonantni kompoz v funkciji nomena agentis iz **mēdb* m < pide. **mēd'u-* n 'med' in **Hjed-* 'jesti' (z dolžino po Winterjevem zakonu), ki se posredno potrjuje v sti. *madhuvādaḥ suparṇāḥ* 'med jedoči ptiči' in predstavlja tabuistični nadomestek za pide. **Hjtk'o-s* 'medved', po premetu **Hjtk'p-o-s*, prim. het. *ḥartagga-* c 'isto', toda sti. *ḥkša-* m, gr. ἄρκτος m, f, lat. *ursus* m itd.

⁹ Po podatkih v OLA L 1 (str. 34s., 137) je tvorba znana na srbskem območju, in sicer v govorih krajev Glibovac, Kula in Velika Kruševica, kot *měčak*, g -čka pa je navedena tudi v Rečniku SANU (XII, str. 484).

slovenske narečne redukcije nenaglašenega vokala. Med značilnostmi gorenjskega narečja je Ramovš (1935, str. 115) izpostavil redukcijo nenaglašenih ejevskih vokalov levo od naglasa (npr. gor. *s pāčī* ← *pečī* ← psl. **pēt'ь*, gor. *jāsēnā* ← *jesēni* ← psl. **ižsenь*), toda Čop (1983, str. 14) za ožje gorenjsko območje zgornjesavskih dolin izpostavlja, da tu gor. *e* iz psl. **e* in tudi iz **ę* ostaja skoraj dosledno nespremenjen, npr. *Zelēna dolīna*, *u Zelēn dolīn* (Kropa) ← psl. **zelēnъ*. Toda v njegovem delu navedeno toponimsko gradivo, kot je *Dbēu kāmān* 'skala na območju Kot/Zgornja Radovina' in oron *Dbēu pēč* (Srednji vrh) z refleksom praslovanskega adjektiva **dēbelъ*, pa tudi *na Ldīn* (Zabreznica) < **na Ledini* ← **lędina*, redukcijo gor. *e* < **e*, **ę* potrjuje. To pa omogoča razlago, da je korenski del apelativa *māždk* v preteklosti vseboval poln ejevski vokal iz psl. **e*, ki je bil šele narečno slovensko reduciran v *a*, popolna redukcija enako kot v pridevniku *Dbēu (kāmān)* pa se ni izvršila, ker na novo nastalo konzonantno zaporedje **-mž-* oziroma **-mž-* verjetno ni bilo v skladju s fonotaktičnimi pravili narečnega govora.

2.2. Razhajanje v konzonantizmu: gor. *māždk* : slov. **mečbъ*

Ko je Čop (1983, str. 42s.) navedel, da je »starejša generacija domačinov /.../ še vedela, da so na Mežakli živeli *māškē*«, je z obliko nominativa plurala *māškē* s sekundarnim sklonilom za nominativ plurala ženskega spola¹⁰ in tonemom iz akcent-ske paradigme C nakazal, da v sklanjatvenem vzorcu samostalnika *māždk* prihaja do alternacije *-ž-k-* : *-šk-*, pri čemer bi se ob upoštevanju *māždk* nastanek *-šk-* lahko razložil z delovanjem regresivne asimilacije po zvenu, ki se v narečjih dosledno realizira, medtem ko je knjižna slovenščina v pisnih oblikah tipa *sladkor* ob izgovarjavi [slatkor] praviloma ne upošteva.

Alternacijo *-ž-k-* : *-šk-* pa je ob povezavi zoonima *māždk* s slov. **mečbъ* > mak. dial. *mečok*, srb. dial. *mě:čak* možno razložiti tudi drugače, tj. da je v alternaciji *-ž-k-* : *-šk-* konzonantno zaporedje *-šk-* prvotnejše, *-ž-k-* pa kasnejšega nastanka.

2.2.1. Gorenjski narečni razvoj *-šk-* iz *-čk-*

Slovenski zoonim *māčka* f 'feles' < psl. dial. **māčbъka* se na razmeroma širokem območju gorenjskega narečja, ki vključuje tudi območje zgornjesavskih dolin, glasi *māška* f 'mačka'.¹¹ Refleks odraža poenostavitev konzonantnega zaporedja *-čk-* [tšk], v katerem je bila prva zaporniška sestavina [t] fonetičnega zaporedja [tšk] izločena. Podoben pozicijsko pogojen izpad zaporniške sestavine, ki spada med nesis-

¹⁰ V toponimskem in apelativnem gradivu zgornjesavskih dolin se samostalniki moškega spola v množini pogosto kažejo s sklonilom iz ženske deklinacije, npr. *žgānce so politē* 'žganci so politični', *bŕke* 'brki', *čēŭle so ŭmāzanē* 'čevlji so umazani' (Jesenice, Gorje – Čop 1983, str. 131).

¹¹ Po podatkih iz gradiva za SLA je realizacija *māška* 'mačka' znana v gorenjskih govorih krajev Zali Log, Podlonk, Selca, Rudno, Dražgoše, Stražišče (Kranj), Zasip pri Bledu, Breg, Zgornje Gorje, Tržič, Kropa, Bašelj, Kokra, Zgornje Jezersko, Cerklje na Gorenjskem, Primskovo (Kranj), Polica pri Kranju, Šenčur, Valburga, Tunjice, Stebljevek.

temske in zato nepredvidljive fonetične spremembe, je pri refleksu psl. dial. **māčьka* mogoče zaslediti vsaj še v več hrvaških čakavskih govorih, npr. v Dubrovniku *māška* 'feles' (Skok II, str. 344), na Vrgadi *māška* 'isto' (Jurišić 1973, str. 115), in v slš. dial. *maška* 'feles' (Orlovský 1982, str. 172).

Ker narečno območje z refleksom gor. *māška* vključuje tudi območje, kjer je potrjen zoonim *māžək* s pluralom *māškē*, je torej možno, da je pluralna oblika z zaporedjem -šk- fonetično razvita iz prvotnega slovenskega konzontanega zaporedja *-čk-.

2.2.2. Narečna hiperkorekcija po zvenu medglasnega konzonta

Če je zaporedje -šk- v *māškē* fonetično razvito iz prvotnega slovenskega *-čk-, se postavlja vprašanje, kako je v nominativu singulara *māžək* nastal medvokalni -ž-.

Zveneči nezvočniški konzontanti v izglasni poziciji tudi v knjižni slovenščini praviloma zven izgubijo, prim. *ded* 'avus' [det], *dob* 'quercus' [dop], *plaz* 'terrae labes' [plas] itd. Stabilnost oziroma ohranjanje prvotnejšega fonemskega zaporedja takega besedja v knjižni in narečni slovenščini sicer zagotavljajo oblike, v katerih zvenečemu nezvočniškemu konzontantu sledi vokal, npr. Gsg *deda*, *doba*, *plazu*. Zaradi jezikovnega občutka, da se zven nezvočniških konzontantov v izglasju izgubi, medglasno pa ne, se v govorih posameznih narečij pojavlja tendenca, da izglasni, izvorno zveneči nezvočniški konzontanti zven sekundarno pridobijo. Tudi ta pojav je sporadičen in nesistemski, a jasno prepoznaven pri posameznih leksemih.

Slovensko *škržāt* m 'cicada' (SSKJ) je enako kot hrv. čak. *škëržet* 'čriček' (Orlec na Cresu – Houtzagers 1985, str. 367) treba izvajati iz jslov. dial. **skržьbtь* kot sekundarnega nomena agentis iz nomena actionis glagola **skržьbtāti* 'cvrčati, čvrčati, čirikati ipd.', ki se ohranja v sln. *skržetāti* -ām/-ēčem impf 'cvrčati, čirikati' (Pleteršnik) in hrv. čak. *škeržetā* 'cvrčati, čivkati' (Orlec na Cresu – Houtzagers 1985 l.c.). Toda v kraškem govoru kraja Mavhinje je Erjavec (1882/1883, str. 285) sporočil v izglasju sekundarno ozvenjeno varianto *skržād* ob zgodovinsko upravičeni *skržāt*, Štrekelj (1887, str. 400, 437) pa malo kasneje kraš. *škržāt/skržāt*, g *skržāda* 'cicada', ki z interno paradigmatsko alternacijo osnov na -t- in na -d- ponazarja, da je hiperkorekcija po zvenu tudi medglasna. Analoški vzorec, po katerem je prihajalo do novega medglasnega zvenečega nezvočniškega zapornika, je verjetno potekal večstopenjsko. Najprej je do sekundarno pridobljenega zvena prihajalo po vzorcu:

Nsg *ded* [det] : Gsg *deda*

Nsg **škržāt*¹² : Gsg x = **škržāda*

V nadaljevanju pa se je zven iz stranskih sklonov posplošil tudi v Nsg, prim. Erjavčevo *skržād*. Toda kasnejši Štrekljev prikaz istega leksema *škržāt/skržāt*, g *skržāda*, kaže, da se je sekundarno pridobljeni zven v nominativu singulara zaradi tendence o izgubi zvena v izglasju ponovno lahko odpravil.

¹² V shematičnem prikazu sprememb glede zvena je slovenski leksem opremljen z zvezdico, ker ne ponazarja vseh fonetično-fonemskih značilnosti narečnih refleksov.

Če so pogoji ustrezni, tj. da zvenečemu nezvočniškemu konzonantu sledi nezveneči zvočniški konzontan, do izgube zvena tipa [det] prihaja tudi medglasno, npr. *sladkor* [slatkor]. Posledica te tendence je lahko tudi nastanek sinonimnih leksemov, kot je mogoče opazovati iz razmerja med sln. *skóbec*, g *skóbca* ‘falco nissus’ (SSKJ) [skobəc, skopca] < **svkobǫcb*¹³ in le v narečjih ter historično od 18. stoletja dalje potrjenem *skópac* m, g -*pca* ‘skobec’ (Pleteršnik), ki je bil iz prvotnega *skóbec* na podlagi oblik, kot je npr. Gsg [skopca], s posplošitvijo stranskosklonske osnove **skopc-* sekundarno uveden tudi v Nsg *skópac*.¹⁴

Temu diametralno nasproten pojav je, da se na podlagi jezikovnega občutka o močni regresivni tendenci o izgubi zvena pred nezvenečimi zvočniškimi konzonanti prav na podlagi razmerij **skobəc*, g [skopca] v živem jeziku, tj. narečno, po zvenu hiperkorigirajo tudi nominativne oblike s prvotnim medglasnim nezvenečim nezvočniškim konzonantom.

Tako se substantiv *hlâpec*, g *hlâpca* ‘servus’ [hlâpəc, hlâpca] < psl. **hōlprьcь* v številnih krajevnih govorih gorenjskega narečja glasi *hlâbəc* s sekundarnim -b- in ne s prvotnim -p- (Furlan 2009, str. 122). Enak refleks z -b-, ki je znan v govoru kraja Kropa kot *xlâbəc* ‘hlapec’ (Škofic 2019, str. 70), se po podatkih gradiva za SLA potrjuje še v številnih govorih na Gorenjskem, npr. v krajih Bohinjska Bela, Zgornje Gorje, Breg, Ljubno, Lom pod Storžičem, Bašelj, Kokra, Primskovo (Kranj), Šenčur, Cerklje na Gorenjskem, Valburga, Zgornje Gameljne, Črna pri Kamniku, Tunjice. Narečno spremembo [hlâpəc] v *hlâbəc* je povzročila analogija po razmerjih tipa **skobəc*, g [skopca]:

Gsg [skopca] : Nsg skobəc

Gsg hlapca : Nsg x = hlabəc

Popolnoma enaka hiperkorekcija po zvenu se potrjuje v kor. zilj. *mrjázəc* ‘merjasec’ (Pronk 2009, str. 237), rož. *mərjázəc* ‘isto’ (Breznica/Frießnitz – SLA) iz narečno arealno široko potrjenega **mrjásəc* m ‘prašič’, prim. knjiž. *merjasec*, g *merjásca* ‘odrasel samec prašiča’ (SSKJ).

Ker areal potrjenosti gorenjske narečne variante *hlâbəc* iz prvotnega substantiva *hlâpec* vključuje tudi območje, kjer je potrjeno gor. *məžə̀k* s pl *məškə̀*, je konzontanтно zaporedje -ž-k- ob -šk- ← -čk- lahko nastalo po enaki analogiji kot gor. *hlâbəc*:

Gsg hlapca : Nsg hlabəc

Npl məškə̀ : Nsg x = məžə̀k

2.3. Gorenjsko *məžə̀k* iz praslovenskega **mečə̀k*

Ker je bilo za narečno območje, na katerem je potrjeno gor. *məžə̀k*, možno pokazati, da

¹³ Ornitonim je bil iz psl. sinonima **kobǫcb* = sln. dial. *kóbəc* m, g -bca ‘skobec’ najbolj verjetno tvorjen na podlagi skladijske zveze **svkobьnъь pьtit’b* ‘ptič z usodo/ptič, ki kaže usodo’ → psl. dial. **svkobǫcb*.

¹⁴ Popolnoma enak pojav ponazarja tudi hrv. *škopac* ‘Accipiter nissus’ ob *škobac* ‘isto’ (Hirtz II, str. 480).

a) se prvotno nenaglašeni *e* reducira v *ə*,
 b) se konzonantno zaporedje *-čk-* spremeni v *-šk-*,
 c) se konzonantno zaporedje *-ž-k-* [-dž-k-] iz *-č-k-* [-tž-k-] lahko razvije pod vplivom tipa *hlabəc* za prvotno *hlapəc*,
 je formalno in pomensko možno, da se v tej gorenjski oznaki za mladega medveda ohranja zoonim **mečbkb*, ki se je regularno sistemsko razvil v psln. **mečðk*, g *mečkä*, v nadaljnjem razvoju pa je bil podvržen nesistemski fonetičnim spremembam, katerih posledica je gor. rezultat *məžðk*:

psln. **mečðk* m, g *mečkä* 'mlad medved'

→ REDUKCIJA

→ -šk- ← -čk-

→ HIPERKOREKCIJA TIPA *hlabəc* ← *hlapəc*

gor. **məčðk*, g **məčkä*,

gor. **məčðk* [məšðk], g **məškä*,

gor. **[məžðk]* = *məžðk*.

3. BESEDOTVORNE VARIANTE **mečbkb* : **mèčbka* : **mečbcb*

Gorenjsko narečno oznako za mladega medveda *məžðk* je kot interno slovenski rezultat nesistemskih fonetičnih sprememb možno izvajati iz prvotnega slovenskega zoonima **mečðk* m, g *mečkä* 'mlad medved', kar popolnoma ustreza mak. dial. *mečòk* m 'medved' in srb. dial. *mé:čak* 'medved' (OLA L 1, str. 34s., 137). Po tvorjenosti pa zoonim **mečbkb* '(mlad) medved' z nepalataliziranim **-k-* v fonemskem zaporedju **-bkb* ni star, saj bi – če bi bil večje, praslovanske starosti – pričakovali delovanje 3. palatalizacije velarov in rezultat **mečbcb*. V ÈSSJa to gradivo verjetno prav zato ni bilo vključeno, saj v njem ne najdemo niti gesla **mečbkb* niti **mèčbka*.

Toda znak o možnem obstoju tvorbe **mečbcb* se najde v Stuličevem hrvaškem slovarju iz leta 1806 v zapisu *medčac* m, g *medčca* 'majhen ali mlad medved' (Stulić 1806 I, str. 414) ob drugače tvorjenem *medčič* 'majhen ali mlad medved' poleg *mečič* 'isto' (Stulić 1806 l.c.). Prav slovarski zapis *mečič* 'majhen ali mlad medved' namreč nakazuje, da je avtor slovarja prva dva *medčac* in *medčič* verjetno ljudsko-etimološko prenašal = poknjižil pod vplivom hrv. *medvjed* 'ursus' in da se je *medčac* v ljudskem jeziku dejansko glasil *mečac*.¹⁵

3.1. Etimološka razlaga

3.1.1. Hipokoristik?

V etimološki literaturi se posamezne slovanske odraze tvorbe **mèčbka* (glej zgoraj) pogosto razlaga kot hipokoristike iz psl. **meduǫdb* m 'ursus' (Vasmer II, str. 613; Skok II, str. 395; BER III, str. 778; ÈSBM 7, str. 9), kar ne prepričuje, ker se primerljiv hipokoristični vzorec na **-čbka* pri drugem slovanskem gradivu ne potrjuje.

¹⁵ Tako je Stulićev zapis interpretiral že Skok (II, str. 395), pred njim se enaka interpretacija pojavlja v ARj (VI, str. 549, 550).

je.¹⁶ Drugačen pogled na možnost hipokoristika iz **meduǰǣbъ* pa nakazuje br. le v otroški govorici potrjeno *měka* f ‘medved’ (Nosovič 1870, str. 283s.) in str. *meka* ‘isto’ (SDRJ 9, str. 77), ki se v ÈSBM (7, str. 9)¹⁷ kot hipokoristik nadalje povezuje z **mèčьka* f ‘ursa’. Izhodišče besedne družine **mèčьka*, **mečьkъ* in **mečьcъ* je torej verjetno **mèka* f.

Hipokoristiki na **-ka*, ki bi ustrezali vzorcu **mèka* ← **meduǰǣbъ*, so npr. znani v hrv., srb. *sěka* ‘sestra’ ← *sěstra* ‘isto’ < psł. **sestrǣ*, hrv., srb. *báka* ‘babica, stara mati’ ← *bāba* ‘isto’ < psł. **bāba* in v številnih atpn tipa *Milka* ← **L’udomila*. Toda med razmerjima **mèka* : **meduǰǣbъ* in *sěka* : *sěstra* obstaja pomembna razlika. Medtem ko je besedotvorna podstava hrv., srb. *sěka* ajevski substantiv ženskega spola, je pri **mèka* ijevski substantiv moškega spola. Možno bi seveda tudi bilo, da je **mèka* hipokoristik od feminativa *meduǰǣbьka* ali **meduǰǣdica*.

3.1.2. Deverbativ?

Ko je Berneker (I, str. 30) zoonim **mèčьka* f ‘ursa’ povezoval in izvajal iz glagola onomatopejskega izvora **me-ka-ti*, je izpostavil, da bi bilo treba predpostaviti obstoj deverbativa **meka*, torej tvorbe, za katero se je kasneje izkazalo, da obstaja v br. *měka* in str. *meka*. Glagol **mekati* z odrazi v posameznih slovanskih jezikih kaže na pomensko polje od ‘počasi govoriti’ do ‘mukati (o govedu)’ in ‘blejati (o ovci ali kozi)’ (ÈSSJa 18, str. 73s.), zato je Vasmer (II, str. 613s.) o deverbativnem izvoru zoonima/zoonimov dvomil iz semantičnih razlogov, ker pri glagolu **me-ka-ti* in tudi pri njegovi deverbativni tvorjenki **mek-ot-ati* pomen, ki bi se neposredno nanašal na oglašanje medveda, ni potrjen.¹⁸

3.1.2.1. Ekspresivni glagoli in glagoli onomatopejskega izvora kot korenska podlaga za oznake živali, ki se različno oglašajo

V sodobni slovenščini se medveda ekspresivno označuje z neologizmoma *godrnjáč* (SSKJ) in *momljáč* (SSKJ), glagola, ki sta bila predloga za tvorbo obeh nomenov agentis na *-ač* pa imata sodoben pomen, ki s slovarsko predstavitvijo z ničimer ne izpostavljata medvedjega oglašanja, prim. *godrnjati* ‘z ne preveč glasnim govorjenjem izražati nejevoljo, nesoglasje’, ‘nerazločno, momljaje govoriti’ (SSKJ), *momljati* ‘nerazločno, bolj tiho govoriti’, ‘oglašati se z nizkim, bolj tihim glasom’, ‘jesti (s stisnjenimi ustnicami)’ (SSKJ). Toda ponazarjalna primera, kot sta *godrnjal* je *kakor medved*

¹⁶ Bolj zanesljiv hipokoristik v okviru slov. odrazov iz psł. **meduǰǣbъ* m ‘ursus’ je hrv., srb. *mědo* m, kar je bilo pisno potrjeno že leta 1649 v slovarju Mikalje (str. 248), čeprav je tudi možno, da je to hipokoristik iz motivacijsko posodobljenega sinonima **medoǰǣbъ* (ÈSSJa 18, str. 55).

¹⁷ V ÈSBM (7, str. 9) se ob br. in str. primeru navaja tudi pomensko drugačno r. dial. *měka* ‘pošast, ki v temi straši otroke’. Pomenski razvoj iz ‘medved’ je razumljiv, saj je medved zver, ki vzbuja strah.

¹⁸ Podobno, a kot manj verjetno to razlago omenja tudi Skok (II, str. 395), toda v ARj (VI, str. 551) se daje absolutna prednost deverbativnemu izvoru in navaja glagol *měčati mēčim* ‘meketati; mukati’, tudi ‘stokati’.

(pred tem v Pleteršnikovem slovarju *medvedi so godrnjali*) in *medved preteče momlja*, pa nakazuje, da je do leksikalizacije obeh nomenov agentis prišlo na podlagi percepcije, da je medvedje oglašanje neartikulirano = nerazločno. V Pleteršnikovem slovarju sta denotata besed *godrnjác* in *momljác* še predstavljena neopredeljeno z n. *Brummer*, le pri *momljác* se ob n. *Brummer* navaja tudi že *Brumbär*.

Glagol *renčáti* se pomensko predstavlja kot 'oglašati se z zamolklim, grozečim glasom', njegov nomen agentis na *-ač renčác* pa označuje psa, ki (zelo) renči, pa tudi neprijaznega, zadirčnega človeka (SSKJ), besedna zveza *medved, pes renči* (SSKJ) pa ponazarja, da renči, tj. se oglašá z zamolklim, grozečim glasom, tudi medved.

Praslovanski zoonim **bykъ* m 'taurus' se razlaga kot sekundarni nomen agentis iz nomena actionis psl. glagola **bykati*, ki se mu pripisuje pomen 'tuliti, rjoveti' (SP I, str. 473), toda r. dial. *byk* označuje tudi medvedjega samca (Dal' I, str. 149), kar izvajanje iz splošnega pomena 'tuliti, rjoveti' upravičuje, saj ni verjetno, da bi pri tej oznaki za medveda predpostavili pomenski prenos 'ursus' ← 'taurus'.

Glagol onomatopejskega izvora **mu-ka-ti* se v večini slovanskih jezikov uporablja za ponazarjanje oglašanja goveda (ĖSSJa 20, str. 178s.), toda tvorjenke v sln. *múkvavъ* m, g *-vca* 'urh' (Pleteršnik), slš. dial. *múkvavka* 'vrsta žabe, ki živi v močvirju' (SSN II, str. 217), hrv. *mukalica* 'urh' (Šušnjevo Selo, Čakovec), *mukica* 'isto' (Zagreb), srb. *mukač* (Gornja Bukovica (Valjevo)) in pojasnilo *Ima jedna žabica, koja pomalu muče, a kad je darneš, izvrne se i odozdo je žuta kao što biti može* (vse Hirtz I, str. 91) kažejo, da se je onomatopeja **mu* asociativno povezovala tudi z žabjim oglašanjem. Od navedenih oznak za urha oziroma žabo je tu posebej povedna srb. *mukač*, ki je neposredno kot nomen agentis na *-ač* tvorjena iz glagola.

Če se upošteva potrjene pomene 'počasi govoriti', 'mukati' in 'blejati' (ĖSSJa 18, str. 73s.) psl. onomatopejskega glagola **me-ka-ti*, je razvidno, da kot onomatopejski sprva ni bil uporabljan za označevanje oddajanja artikuliranih glasov in da tudi prvotno enako kot psl. **bykati* ni bil pomensko specializiran za označevanje oglašanja le ene vrste živali. To pa bi dopuščalo, da slov. besedna družina s členi **mèka*, **mèčbka*, **mečbъ* in tudi **mečbъ* izvira iz onomatopejskega glagola **me-kati*, ko je bil pomensko še nespecializiran, prim. pomena 'mukati' in 'blejati', in je lahko označeval katero koli oglašanje živali, tudi medveda.¹⁹

¹⁹ Samo za hrv. čak. govor Orleca na Cresu se v Houtzagers (1985, str. 296) navaja *měška* 'mačka' z dem *měškica*, kar bi bilo zaradi v govoru potrjene disimilacije po zapornosti *-šk-* ← *-čk-*, prim. *mačāk* m, toda g *maškā* 'maček' (Houtzagers 1985, str. 290), možno izvajati iz čak. fonetične predstopnje **mèčka* 'mačka' in formalno enačiti z **mèčbka* 'medvedka'. Pomensko razmerje 'mačka' : 'medvedka' bi lahko kazalo, da je bil glagol onomatopejskega izvora **me-ka-ti* lahko uporabljen tudi za označevanje oglašanja mačk. Dokler pa ostaja ta primer z Orleca na Cresu osamljen, tako sklepanje ni prav zanesljivo tudi zato, ker ni možno izključiti pisne napake namesto pričakovanega čak. zapisa **māška* 'mačka' ← psl. dial. **māčbka* 'isto'. Miklošič (Miklosich 1886, str. 185) je v geslu **mečikū* navedel tudi alb. *mečkë* = *mečkë* f, ki pa označuje psico in implicira izposajo z južnoslovanskega območja (Skok II, str. 395).

3.2. Izhodišče besedne družine

Ker sta tvorbi **mečbъkъ* in **mèčbъka* v primerjavi s sicer pozno potrjeno **mečbъcъ* zaradi nerealizirane tretje palatalizacije velarov mlajši, bi bilo za izhodišče besedne družine – če je deverbativnega izvora – možno prepoznati **mečbъcъ*, ki je v razmerju do **mekati* lahko njegov nomen agentis na **-bъcъ* (SP 1, str. 100) tipa jslov. **pisъcъ* 'kdor piše'. Od njega mlajši, ko tretja palatalizacija velarov ni bila več tvorna, bi lahko bil feminativ **mèčbъka*, ki do **mečbъcъ* izkazuje enako razmerje kot npr. sln. *dělavec* 'kdor dela' do mlajšega feminativa *dělavka*, ki je zamenjal starejšega *dělavica*. Ker pa osamljeno in iz otroške govorice potrjeno br. *měka* 'medved' (Novosvič 1870, str. 283s.; ĚSBM 7, str. 9) in str. *meka* tudi v naglasnem oziru ustreza nomenu agentis iz nomena actionis **kъōka* f 'gallina glociens' (= sln. *kvôka*, br. *kvôka*, p. *kwoka*, č. *kvoka*, slš. *kvoka*) iz psl. glagola onomatopejskega izvora **kъo-ka-ti* 'oglašati se z glasom **kъo*', sta bili izhodišči te besedne družine verjetno dve, tj. ob **měka* f tudi **mečbъcъ*, če seveda **mečbъcъ* ni maskulinativ iz **měka*.

Ker je ob psl. **kъōka* dobro potrjena tvorjenka **kъōčbъka*, ki se v slovanskih jezikih kaže kot strukturna, prim. sln. *kvôčka*, hrv., srb. *kvôčka*, hrv. čak. *kvôška* 'isto', r. *kvočka*, ukr. *kvóčka*, p. *kwoczka*, slš. *kvočka*, po delabializaciji *kôčka* (ĚSSJa 13, str. 168), je bilo **mèčbъka* bolj verjetno tvorjeno iz **měka* f 'ursa'. Za najmlajši člen besedne družine pa je treba prepoznati **mečbъkъ*, ki je bolj verjetno retrogradni maskulinativ k **mèčbъka*, kot pa da bi bil ponovno tvorjen mlajši nomen agentis na **-bъkъ* tipa **hrъč-bъkъ* 'cricetus', **cъbrъč-bъkъ* 'gryllus' (SP 1, str. 93).

3.3. Hipokoristik ali deverbativ?

Besedotvorna analiza je pokazala, da zoonimska besedna družina vsebuje vsaj štiri člene z verjetnim izhodiščem v **měka*. Vprašanje, ali je izhodiščno **měka* hipokoristik ali deverbativ, naj ostane tu neodgovorjeno. Del argumentov namreč govori v prid hipokoristične razlage, del pa deverbativne. Poleg tega je besedotvorje slovanskih apelativnih hipokoristikov in njihovih tvorjenk še vedno jezikoslovno premalo raziskano področje, zato ostaja vprašanje, ali je hipokoristik na **-ka* lahko besedotvorna podstava za tvorjenke na **-bъcъ*, **-bъka*, **-bъkъ*, odprto.

4. SKLEP

Razvoj jezika spodbujata dve diametralno nasprotni silnici. Večinski del jezika se razvija sistemsko in zato jezikoslovno predvidljivo, kar jezik ohranja uporaben za medsebojno človekovo komunikacijo, jezikoslovju pa omogoča kontrolirano in zanesljivo prodirati v zgodovino in predzgodovino jezikovnega razvoja. Manjšinski del jezika se razvija nesistemsko in zato jezikoslovno nepredvidljivo. Nesistemska jezikovna sprememba se realizira ali pa tudi ne. Čeprav take nesistemske jezikovne spremembe niso predvidljive, jih je v jezikovnih sistemih kot sporadične vendarle možno prepoznavati in tudi dokazati.

Vzorčni primer takega »mešanega« razvoja jezika predstavlja gorenjski hapaks legomenon *məžək*, ki se je kot mlada tvorjenka **mečьkъ* = srb. dial. *mé:čak*, mak. dial. *mečòk* do vstopa v slovenski sistem kot **mečək*, tj. v praslovenščino, razvijal sistemsko pričakovano, v nadaljnjem slovenskem narečnem razvoju pa je več nesistemskih, a v gorenjskem narečju prepoznavnih sprememb, tj. redukcija, *-šk-* iz *-čk-*, hiperkorekcija po zvenu tipa *hlabec* za *hlapec* < psl. **hōlpьcъ*, povzročilo nastanek *məžək* namesto pričakovanega **mečək*.

V prispevku ostaja neodgovorjeno vprašanje, ali je izhodišče besedne družine **mèka* f 'medved' (= br. *méka* f 'isto', str. *meka*) hipokoristik iz **meduědbъ/meduěďbъka/meduěďica* ali deverbativ iz glagola onomatopejskega izvora **me-ka-ti*.

Slovenska in leksika drugih slovanskih jezikov vsebuje številne nesistemsko spremenjene stare lekseme, ki so se popolnoma ločili od svojih prvotnih besednih družin. Za prepoznavanje areala praslovanskih in tudi mlajših leksemov je zato pomembno, da bi se v etimološke raziskave vključevalo tudi čim več narečnega slovanskega gradiva, ki je bilo podvrženo nesistemskim fonetičnim spremembam, saj tudi to posredno kaže na arealno razporeditev leksike.

K r a j š a v e

alb. – albanski; blg. – bolgarski; br. – beloruski; c – genus commune; csł. – cerkvenoslovanski; čak. – čakavski; dem – deminutiv; dial. – dialektični; f – femininum, ženski slovnični spol; fem – feminativ, samostalnik kot ženski par k samostalniku moškega spola; g – genitiv, roditeljski; gor. – gorenjski; gr. – grški; Gsg – genitiv singularja, roditeljski ednine; het. – hetitski; hrv. – hrvaški; impf – imperfektiv; jslov. – južnoslovanski; knjiž. – knjižen; kompoz – kompozitum, zloženka; kor. – koroški; kraš. – kraški; lat. – latinski; lit. – litovski; m – maskulinum, moški slovnični spol; mak. – makedonski; n – nevtrum; n. – nemški; nlat. – novolatinski; Npl – nominativ plurala, imenovalnik množine; Nsg – nominativ singularja, imenovalnik ednine; oron – oronim, gorsko lastno ime; p. – poljski; pide. – praindoevropski; pl – plural; psl. – praslovanski; psln. – praslovenski; r. – ruski; rož. – rožanski; sg – singular; sln. – slovenski; slov. – slovanski; slš. – slovaški; srb. – srbski; sti. – staroindijski; str. – staroruski; ukr. – ukrajinski; zilj. – ziljski

V i r i i n l i t e r a t u r a

ALEW – *Altltauisches etymologisches Wörterbuch (ALEW): Version 1.1* (2019). Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin. 1549 s.

ARJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). D. 1–23. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

BER – *Bălgarski etimologičen rečnik* (1971–). Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.

Berneker – BERNEKER, Erich (1908–1913): *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–II (A–моръ). Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

ČOP, Dušan (1983): *Imenoslovje zgornjesavskih dolin*. Disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 146 s.

Dal' – DAL', Vladimir (1981): *Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka*. T. I–IV. Vos'moje izd. Moskva: Russkij jazyk.

ERJAVEC, Fran (1882/1883): Iz pótné torbe. In: F. Levec (ed.): *Letopis Matice slovenske za leto 1882 in 1883*. Ljubljana 1883: Založila in na svetlo dala Matica slovenska, str. 195–332.

ÈSBM – *Ètymalagičny sloŭnik belaruskaj movy* (1978–). Minsk: Navuka i tèhnika.

ÈSSJa – *Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov* (1974–). Moskva: Nauka.

Fraenkel – FRAENKEL, Ernst (1962–1965): *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

FURLAN, Metka (2009): Asimilacijski vzorec v gornjeseniških primerih tipa *smétke* 'smeti' v širšem slovenskem kontekstu. In: I. Novak-Popov (ed.): *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, str. 120–130.

Hirtz – HIRTZ, Miroslav: *Rječnik narodnih zoologičkih naziva. Knj. I: Dvoživci (Amphibia) i gmazovi (Reptilia)* (1928). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. XV, 197 str. – *Knj. II: Ptice (Aves)* (1938–1947). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. V, 599 str. – *Knj. III: Ribe (Pisces)* (1956). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 478 str.

HOUTZAGERS, Hubrecht Peter (1985): *The Čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*. (Studies in Slavic and General Linguistics. 5.) Amsterdam: Rodopi. XX, 415 str.

JURIŠIĆ, Blaž (1973): *Rječnik govora otoka Vrgade. Dio 2. Rječnik*. Zagreb: JAZU. 255 str.

MIKALJA, Jakov (1649): *Blago jezika slovinskoga ili slovník, u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski in djački*. Thesaurus linguae Illyricae sive dictionarium Illyricum labore Jacobi Micalia societ. Jesu collectum. Laureti.

MIKLOSICH, Franz (1886): *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller. VIII, 547 str.

NOSOVICH, Ivan Ivanovič (1870): *Slovar' belorusskago narečija*. Sanktpeterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk. VI, 756 s.

OLA L 1 – *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vyp. 1. Životnyj mir* (1988). Moskva: Nauka. 188 str.

ORLOVSKÝ, Jozef (1982): *Gemerský nářečový slovník*. Martin: Vydavateľstvo Osveta. 424 s.

Peev – PEEV, Kosta (1999–): *Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del*. Skopje: NIP Studentski zbor.

Pleteršnik – PLETERŠNIK, Maks: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895* (2006). Elektronsko izdajo iz leta 2006 uredile Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec. Ljubljana: Založba ZRC.

PRONK, Tijmen (2009): *The Slovene dialect of Egg and Potschach in the Gailtail, Austria*. (Studies in Slavic and General linguistics. 36.) Amsterdam – New York: Rodopi. X, 334 str.

RAMOVŠ, Fran (1935): *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana: Založila Učiteljska tiskarna. XXXII, 204 str.

Rečnik SANU – *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (1959–). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

SCRJ – *Slovar' cerkovnoslavjanskogo i ruskogo jazyka, sostavlenyj vtorym otdelenijem Imperatorskoj akademii nauk* (2001). T. 1–2. Reprintnoje izdanije. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.

SDRJ – *Slovar' ruskogo jazyka XI–XVII vv.* (1975–). Moskva: Nauka.

Skok – SKOK, Petar (1971–1974): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

SLA – *Gradivo za Slovenski lingvistični atlas*. Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

SMOCZYŃSKI, Wojciech (2007): *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński. XXVII, 797 str.

SP – *Słownik prasłowiański* (1974–). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

SP 2001 – *Slovenski pravopis* (2001). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. XV, 1805 str.

SREZNEVSKIJ, Izmail Ivanovič (1893–1903): *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*. T. I–III. Sanktpeterburg: Imperatorskaja Akademija Nauk.

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991). Knj. I–V. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

SSN – *Slovník slovenských nářečí* (1994–). Bratislava: Veda.

STULIĆ, Joakim (1806): *Joakima Stulli Dubrocsanina Rjecsoslòxje*. U Dubrovniku. [Reprint München: Verlag Otto Sagner 1985.]

ŠKOFIC, Jožica (2019): *Krajevni govor Kroke*. Ljubljana: Založba ZRC. 394 str.

ŠTREKELJ, Karl (1887): *Morphologie des Görzer Mittelkarst'dialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*. Wien: in Commision bei Carl Gerold's Sohn.

TRMJ – *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik* (2003–2014). T. I–VI. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krste Misirkov«.

Vasmer – VASMER, Maks (1986–1987): *Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka*. T. I–IV. Perevod s nemeckogo i dopolnenija člena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačeva. Izdanije vtoroje, stereotipnoje. Moskva: Progress.

Resumé

SLOVINSKÉ NÁŘEČOVÉ HAPAX LEGOMENON *MEŽEK* 'MLADÝ MEDVEĎ' A SLOVANSKÉ **MEČЬKЪ* 'MEDVEĎ'

Vývin jazyka ovplyvňujú dva diametrálne protikladné činitele. Väčšinová časť jazyka sa vyvíja systémovo, a preto lingvisticky predvídateľne, vďaka čomu jazyk zostáva použiteľný pre vzájomnú ľudskú komunikáciu; jazykovede to umožňuje kontrolované a spoľahlivo prenikať do histórie aj prehistórie jazykového vývinu. Menšinová časť jazyka sa vyvíja nesystémovo, a preto lingvisticky nepredvídateľne. Nesystémová jazyková zmena sa môže, ale aj nemusí realizovať. Hoci takéto nesystémové jazykové zmeny nie sú

predvídateľné, v jazykových systémoch ich napriek tomu možno identifikovať a dokázať ako sporadické.

Príkladom takéhoto „miešaného“ vývinu jazyka je slovinské nárečové (gorenjské) hapax legomenon *məžžək* ‘mladý medved’. Tento výraz sa ako mladšie maskulinatívum **mečьkь* (= srbské dial. *mě:čak*, macedónske dial. *mečòk*) od **mèčьka* ‘medvedica (ursa)’ (= cirkevnoslovanské *mečьka*, chorvátske, srbské *měčka*, macedónske *mečka*, bulharské *měčka*, ruské *měčka*, staroruské *mečьka*, *mešьka*) až do svojho vstupu do slovinského systému vo forme **mečžək*, t. j. až do praslovinčiny, vyvíjal systémovo a podľa očakávaní; počas ďalšieho slovinského nárečového vývinu však viaceré nesystémové, avšak v gorenjskom nárečí identifikovateľné zmeny – t. j. hlásková redukcia, vývin *-šk-* < *-čk-*, hyperkorektná zmena znelosti typu *hlabec* namiesto *hlapec* ‘paholok’ (< praslovanské **hōlрьсь*) – spôsobili vznik formy *məžžək* namiesto očakávaného **mečžək*:

praslovinské **mečžək* m., gen. *mečkă* ‘mladý medved’

→ REDUKCIA

gorenjské **məčžək*, gen. **məčkă*,

→ *-šk-* ← *-čk-*

gorenjské **məčžək* [*mətšžək*], gen. **məškă*,

→ HYPERKOREKTNOSŤ TYPU *hlabec* ← *hlapec*

gorenjské **[məžžək]* = *məžžək*.

Východiskom slovanského slovotvorného hniezda s členmi **mèčьka*, **mečьkь* a pravdepodobne aj **mečьсь* je **mèka* ž. ‘medved’ (= bieloruské *měka* ž. ‘id.’, staroruské *meka*), pri ktorom môže ísť buď o hypokoristikum na **-ka* typu chorvátskeho *sěka* ← *sěstra* od **medьědь*/*medьědьka*/*medьědica*, alebo o deverbatívum typu **kьòka* ž. ‘kvočka (gallina glaciens)’ ← **kьo-ka-ti* od zvukomalebného slovesa **me-ka-ti*.

Kľúčové slová: hyperkorektnosť, znelosť, jazyková zmena, slovinský jazyk, slovanské jazyky, etymológia, slová s významom ‘medved’